

**СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕХАНИЗМОВ АДЕКВАТНОЙ
АДАПТАЦИИ УЧАЩИХСЯ К ИЗМЕНЯЮЩЕЙСЯ УЧЕБНОЙ СРЕДЕ**

Абдуллаев Сирож Абдурашидович

*Преподаватель кафедры теории дошкольного образования факультета
дошкольного образования Термезского государственного педагогического института.
abdullayevsiroj293@gmail.com*

Аннотация: *Изучение природных процессов, знание происходящих в них изменений издавна интересовало человечество. Экологические факторы, влияющие на окружающую среду, можно разделить на: абиотические (неживая природа); биотические (живое существо); антропогенные (воздействие человека на природу). В настоящее время влияние деятельности человека на окружающую среду, изменения в экосистеме становится огромным.*

Ключевые слова: *экология, природа, социально-экономическая, научно-техническая, окружающий мир, экологическое воспитание и культура, экологический подход.*

Modellashtirish muammosini qo'yishda va yechishda tadqiqotchi turli masalalarga duch keladi. Asosiy masalalardan biri bu – modellashtirish ob'ekti deb nimaga aytiladi, uning umumiy xususiyatlari nimalardan iborat va qanday xossalarga ega bo'ladi? Shuning uchun modellashtirish muammosini modellashtirilayotgan ob'ektni o'rganishdan boshlash mumkin.

Modellashtirish muammosi bilan biz asosan ikki holatda duch kelamiz: birinchidan, bilish jarayonlarida, ya'ni ob'ekt va jarayonlarni bilish modelini tuzishda, ikkinchidan boshqarish jarayonlarida, ya'ni ob'ektni maqsadga tomon yo'naltirilgan boshqarishda, ya'ni inson tomonidan qo'yilgan maqsadga erishish uchun.

Bilish jarayonida bilish modeli yaratiladi. Bu model zaruriy ko'rinishda ob'ektni ishlash mexanizmini aks ettiradi. Bunday modellashtirishga misol sifatida bizni o'rab turgan tabiatni o'rganishni olish mumkin. Tabiat xususiyatlarini tushuntira olish, ularni o'zaro bog'lanishi, mexanizmlarni tahlil etish va h.k. Modellarni asosiy maqsadi, shunday modellar yaratish kerakki ular inson uchun muhim bo'lgan tabiat ob'ektlarini aks ettiruvchi modellar ishlab chiqishdan iborat. Bunday xususiyatlar har bir ob'ekt yoki hodisadagi kirish - chiqish bog'lanishlarini turlicha ko'rinishda aks ettirilishi bilan ifodalanadi.

Ob'ektni hamma kirish kanallari tashqi muhitni ob'ektga bo'lgan ta'sirini ifodalaydi hamda muhitni holatini va vaqtini ma'lum bir funksiyalari hisoblanadi. Holbuki, tashqi muhit modeli mavjud bo'lmaganligi saababli, ob'ektni kirish kanallarini tabiiyki vaqtning tasodifiy funksiyalar sifatida ko'rish mumkin, ya'ni Bu vaqtning tasodifiy funksiyalarining statistik xususiyatlari umuman olganda noma'lum.

Bizning dunyomizni yaxshiroq qilish uchun tabiatan bizga berilgan resurslardan yanada oqilona foydalanish, ekologik ta'lim asoslarini yosh avlodning ongiga investitsiya qilish juda zarur. Bu juda chiroyli yoshda amalga oshirilishi kerak, chunki u holda bolalar har qanday axborotga juda ma'qul keladilar va agar ular to'g'ri taqdim etilsa, ularni xotirasida qoldiradilar.

Ma'lumki, bolalarning har qanday ma'lumotni eslab qoladigan eng yaxshi shakli o'yin shaklidir. Ekologik tarkibning ko'plab didaktik o'yinlari ishlab chiqildi, eng oddiy odamlardan - yosh bolalar uchun murakkab bo'lganlarga to'g'ri javobni talab qiladi, bu esa katta auditoriyaga mo'ljallangan.

Didaktik o'yinlar orqali ekologik ta'lim bolalar uchun eng kichik guldan boshlab atrofdagi tabiatga bo'lgan muhabbatni uyg'otadi. Atrofimizdagi barcha narsalarga diqqatli bo'lishni o'rgatish uchun, biz bolalarni oddiy qilib o'rgatishimiz, bularni sevishimiz kerak.

Tabiat bilan muloqot qilish, o'zgacha xilma-xil dunyoga hayron bo'lish quvonchi, bolaning ufqini kengaytiradi. O'qituvchining vazifasi bug'doyni olishdir. ekologiya bo'yicha o'yinlar yoshga qarab, vazifalar juda oddiy bo'lmaganligi uchun, bolaning o'zi bilan muomala qilishi mumkin edi.

Bolalar uchun ekologiya bo'yicha didaktik o'yinlar
"Sehrli doiralar"

O'yin uchun to'rtta sektorga bo'lingan, ularning har biri muayyan mavsumni ramziy qilib, aylananing rangi osilgan kiyingan ashyoga osib qo'yilgan karton doiraga kerak. Voyaga etgan kishilar jumboqlarni taxmin qilishadi yoki savollarni so'rashadi, va javobni biladigan bola mos keladigan sohaga kiyimpin yopishadi. Ushbu o'yin boshqa har qanday mavzuda bo'lishi mumkin.

"To'g'ri narsani toping"

Jadvalda rasm qo'yiladi va o'qituvchi chaqirilgan belgi bilan bog'liq bo'lganlarni tanlashni taklif qiladi. Masalan: "sariq" - bu quyosh, tovuq, banan va boshqalar. Yoki "ho'l" - yomg'ir, tuman, ko'lماك.

Bolalar qo'llarini orqasiga olib, o'qituvchi ularga meva yoki sabzavotlar beradi. Keyin u ularning oldida turadi va o'z navbatida yangi tug'ilgan chaqaloqlarga

o'xshab ko'rinadi. Bolalarning vazifasi ular bilan bog'liq narsalarni aniqlaydi. Bolaning qo'lida nima borligini bilgach, u tarbiyachi tomon yugurdi.

O'rta maktabda tabiiy tarix darslarida ekologiya asoslari o'rganiladi, ammo o'yindan ko'ra murakkabroq ko'rinishda. Geografiya va biologiya elementlari mavjud. Bolalarning oldindan olgan bilimlarini yaxshilash, ekologiya bo'yicha turli amaliy mavzularni bajarish. Issiq mavsumda, ular parkdagi yoki boshqa tabiiy maydonlarda zilziladan keyin o'tkaziladi, undan keyin stolda darslarga yordam beradi.

Ekologiya, atrof-muhit, jonli-jonsiz tabiat, ekologik ong ekologik madaniyat, kamolot, shallar, usullar. Ekologik tarbiya ekologiya fanini maqsadini amalda yuzaga keltirish, atrof-muhitni biz xoxlagan darajada tabiiyroq, ekologik toza bo'lishidagi ishlarni o'rgatadi ko'rsatmalar beradi. «Ekologiya» yunoncha so'z bo'lib tirik mavjudodlarning yashash sharoiti va tevarak atrofdagi muhit bilan o'zaro munosabatlari hamda shu asosda yuzaga kelgan qonuniyatlarini o'rganadagin fandır. Ekologiya fani qadimdan yuzaga kelgan fan emas. Ekologiya fani insonni qiziqishi, bilishdagi fikr mulohaza yuritishlardan kelib chiqqan fan emas, ekologiya fani zaruriyatidan inson o'z manfaatini ko'zlab uni tabiiy ko'rinishlarini buzib, undan to'xtovsiz foydalanib uni ko'rimsiz bo'lgan ahvolga solib qo'ygach va endi yana o'z manfati uchun kelajak avlod oldidagi o'z burchini xis etgan xolda tabiiy ko'rinishini o'z xotasida xulosa chiqargan xolda tiklash zaruriyatdan kelib chiqqan fan deyish mumkin. Ekologiya fani tabiiysi, yevropada kelib chiqqan. Chunki insoniyatning o'zi ijtimoiy rivojlanishida, atrof muhitni tabiiyligini ta'siri dastlab yevropada edi. Chunki insonni ijtimoiy ong rivojlanishi, inson manfati qilingan ishlab chiqarishdagi yutuqlari, jamiyat rivoji dastlab yevropada edi. Ekologiya atamasini 1866 yilda nemis zoolog olimi Geksel tomonidan fanga kiritilgan edi. Yaqin vaqtlargacha bu atama faqat mutaxassislargagina ma'lum edi. Endilikda atrofmuhitga tabiat boyligiga e'tiborsiz bo'lish butun sayyoraga jiddiy zarar yetkazishi mumkinligi aniq bo'lib qoldi. Inson bilan tabiat o'rtasidagi munosabatlardir muammolarini yechiqh zarurati tug'ildi. Shu borada ekologik vaziyatni sog'lomlashtirish asosiy ishlardan biri bo'lib qoldi. O'quvchilarda ekologik madaniyatni tarkib toptirish, bularda tabiat, atrof-muhit bilan qanday munosabatda bo'lishni o'rgatish pedagogika nazariyasi va maktablar amaliyotining eng dolzarb mavzusiga aylandi. Chunki insonning onggi oshgan sari progressiv jamiyat ko'rinish bergan sari, insonning yer yuzasidagi roli oshgan sari yer yuzasi uni soni oshgan sari tabiatdan faqat foydalanigina qolmay, undan keyin foydalana borish uchun endi u haqda o'ylash, fikrlash, unga munosabatni to'g'ri yo'lga qolish kerak bo'lib qoldi. O'zbekiston Konstitutsiyasining 18 moddasida yer

va yer osti boyliklarini, suv manbalarini, o`simlik va hayvonot dunyosini qo`riqlash, bu boyliklardan ilmiy asosda, oqilona foydalanish, havo va suvni toza saqlash, tabiiy boyliklarni uzluksiz ko`paytirib borishni ta`minlash insonning atrof-muhitni yaxshilash uchun chora va tadbirlar ko`rishi zarurligi ta`kidlangan. O`zbekiston Respublikasining 1992 yil 9 dekabrda qabul qilingan «Tabiat muxofaza qilish to`g`risida» gi qonuni, «Sog`lom avlod uchun» ordenining ta`dbik etilishi, shu nomda Davlat dasturi, «Ekologik ta`lim-tarbiya konsepsiyasi» ning ishlab chiqilishi, Eqosan jamg`armasining tuzilishi mamlakatda ekologik muammolarni bartaraf etishga kirishilganidan dalolat beradi. Ayniqsa, umum ta`lim maktablarida ham ekologik yo`nilishdagi sinflarning tashkil etilishi, bu asosda litsey maktablarining shakllanishi yosh avlod maktab partasidanoq tabiatga muhabbat ruxida tarbiya berishga astoydil kirishilganini ko`rsatadi. Maktabni bitirib mustaqil hayotga qadam qo`ygan har bir yosh, qanday ixtisos egasi bo`lishidan qat`iy nazar, ekologiya va tabiatni muhofaza qilishga oid nazariy va amaliy bilimlarga ega bo`lishi kerak. Tabiatni muhofaza qilish hozirgi zamonning asosiy masalalaridan biri bo`lib qolganini o`quvchi ongiga 1-chi navbatda singdiriladi. Haqiqatan tabiiy boyliklardan haddan tashqari darajada ko`p foydalanish, yangi yerlarni rejasiz o`zlashtirish oqibatida ekologik muvozanat keskin o`zgardi, atrof-muhit ifloslandi. Ayniqsa paxta yakka xosimligi, qishloq xo`jaligining noto`g`ri rejalashtirish, kimyoviy o`g`itlarni me`yoridan ortiq ishlatilishi tabiat muammolarini ko`payishiga sabab bo`ldi. Bu xolat hayvonot olamiga ham o`simliklar dunyosiga ham o`zining salbiy ta`sirini ko`rsatmoqda. Keyingi 30 yil ichida tabiiy boyliklardan shunchalik ko`p foydalanilganki, bu butun insoniyat tarixi davomida foydalanilgan tabiiy boyliklarga tengdir. Demak jamiyatni iqtisodiy rivojlanish darajasi qanchalik yuqori bo`lsa uning tabiatga ta`sir etish darajasi ham shunchalik ko`p bo`ladi. Aholi sonining tez o`qib borishi natijasida ekologik muammolar ham ko`payib bormoqda. Faqatgina aholini yer suv energetika oziq-ovqat bilan ta`minlash butun Dunyo bo`yicha global muammoga aylanib bormoqda. Tabiatga zarar keltiradigan ko`pgina zavodlarning osar suvga yaqin joylashganligi sababli suv xavzalari ifloslanmoqda. Markaziy Osiyo xududida yashayotgan fukarolarning salomatligi yomonlashib, kasalliklar ko`payib bormoqda. Orol bo`yi rayonlari Qoraqalpoqg`iston Respublikasi, Xorazm viloyatida turli xil kasalliklar ko`p tarqalmoqda. Shu tariqa yer qirrasida insonning farovon yashashi endi ekologik muammolarni yechiqhga bog`liq bo`lib qoldi. Ekologik muammolarning ilmiy iqtisodiy, texnik, gigiyenik, yuridik, estetik, pedagogik yo`nalish muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki ekologik muammo inson faoliyati natijasida kelib chiqadi. Eng muhimi ayni pedagogik-ekologik muammo yo`lga qo`yilsa, boshqa ekologik muammolar yechilishiga zamin

yaratiladi. Pedagogik yo`nalishda ekologik ta'lim va tarbiya berish ko`zda tutiladi. Ekologik ta'lim deganda, tabiat bilan inson oraqidagi munosabatni ifodalovchi bilimlarni o`quvchilarga yetkazish tushuniladi. Ekologik tarbiya atrof-muhit nisbatan munosabat tarbiyasidir. Ekologik ta'limtarbiya umumiy ta'lim-tarbiyaning yangi shakli va tarkibiy qismi bo`lib, maktabda barcha fanlar qatori o`qitiladi. Uning bosh maqsadi yosh avlodda atrof-muhitga ongli munosabatni shakllantirishdan iborat. Ijtimoiy ong darajasi past bo`lgan yuqori tabaqa Xalq uchun ikkinchi darajali bo`lgan Xalqlar ekologik tushkunlikdan osonlikcha chiqib keta olmaydi. Ular tabiat haqida kuyunuvchilar bo`lsayam qilayotgan ishlari bunga ziddir. Ajdodlarimiz bola tarbiyasi masalasiga alohida e'tibor berishga va bu borada ibratli an'analarni vujudga keltirishgan. Oila davrasida farzandlarga: «Suvga tupurma! Uni iflos qilma, chunki barcha jonivorlar uni ichiqhadi,» «Gullab turgan meva shoxini sindirma, u meva beradi, uni O`zing iste'mol qilasan» deganlar. O`lkamizning tabiiy O`simliklar dunyosi, ularning foydasi bu boyliklarni muhofaza qilishni yoshlarga uqtirish, ta'lim tizimining asosiy vazifasidir. Ekologik tarbiya berishga tayyorlashning mazmuni quyidagilarni o`z ichiga oladi: - Atrof-muhit va uning shaxs ma'naviy dunyosiga ta'siri; - Tabiat va uning ahamiyatini aniklash; - Tabiatga muhabbatni rivojlantirishda maktab va oilani hamkorligi; - O`z shaxrini, kishlok va maktab xovlisini ko`kalamzorlashtirishda o`simliklarni parvarishlashga qiziqishni oshirish; - Atrof-muhit muhofazasida bolalar vazifalari; - Tabiatni muhofaza qilishda ota-onalarning namunali o`rni; - Oiladagi, maktabdagi tabiatni, o`simlik va hayvonot dunyosini e'zozlashga o`rgatish; - Tabiatni ongli munosabatda bo`lish; Yoshlarni ekologik tarbiyalashda milliy an'ana va udumlarni qayta tiklash. Ekologiyani o`zgartirish uning ifloslanishini mikdorini mikdoran son jihatdan ko`rsatkichlarini bildirish, matematika fanidan beriladigan ekologik tarbiyaga ijobiy ta'sir ko`rsatadi. Ekologik yo`nalishdagi to`garaklardagi bolalar tabiatga zarar yetkazmaslikka, tabiat go`zalliklaridan zavqlanishga, atrof-muhitni sevishga o`rgata boradi. To`garak mashg'ulotlarida o`qiladigan «Tabiatni e'zozlaylik», «Tabiat va inson», «Ekologiya va inson», «Orol madad so`raydi», kabi mavzular o`quvchilarda tabiatga qiziqishi yanada oshiradi. O`quvchilar ekologik tarbiya jarayonida quyidagilarni bilishlari zarurdir. - Tabiat haqida tushuncha, tabiiy muhit, tabiiy omillar va ularning bog'likligi; - Tabiat boyliklaridan tejab foydalanish va ularni muhofaza qilish; - Atrof-muhit ifloslanishlardan saqlash; - Tabiat kelajak avlodlar uchun tabiiy xolda qoldirishga intilish. Yuqoridagi omillar asosida ekologik tarbiyalash o`quvchilarda tabiatni muntazam kuzatib borishga qiziqishni uyg'otadi, tabiatni ximoya qilish uchun kurashishga, uning go`zalligini asrab-avaylashga olib keladi.

Ekologik mafkura nafaqat umuminsoniy, balki tabiat va inson xayoti uchun yagona bo'lgan umumxayotiy qadriyatlarga tayanadi. Buning uchun o'quvchilarda ekologik ta'lim-tarbiya, ekologik ong va dunyoqarash hamda ekologik tafakkur va madaniyatni shakllantirish lozim. Ekologik madaniyat tabiatni muhofaza qilish madaniyati bo'lib, tabiiy boyliklardan oqilona foydalanish va ekologik tizimni ongli o'zgartirish madaniyatidir. Umumta'lim maktablari o'quvchilarining ekologik madaniyatini shakllantirish quyidagicha amalga oshirilishi maqsadga muvofiq:

1. O'quvchining hissiyotiga ta'sir etish;
2. O'quvchilar qalbida tabiatga, atrof-muxitga muxabbat uyg'otish;
3. O'quvchilar ongida tabiatni muhofaza etish va u bilan oqilona munosabatni shakllantirish;
4. Ekologik ta'lim-tarbiyani olishni uzluksiz davom ettirish;
5. Olingan nazariy bilimlarni amalda qo'llash. malaka va ko'nikmalarni shakllantirish zarur va x.k. Bunday sifatlarni o'quvchi yoshlarda shakllantirish uchun zamonaviy bilimlar sari keng yo'l ochish, ta'limni takomillashtirish, pedagogik texnologiyalardan unumli foydalanish bugungi kunning eng asosiy talablaridan biridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. X Nuritdinova "MAKTABGACHA TAYYORLOV YOSHDAGI BOLALARNI MAKTAB TA'LIMIGA TAYYORLASHNING PEDAGOGIK VA PSIXOLOGIK ASOSLARI" Евразийский журнал академических исследований 2022/3/17 <https://in-academy.uz/index.php/ejar/article/view/1492>
2. X Nuritdinova "SHAXSNING KOMMUNIKATIV KOMPETENTLIGINI SHAKLLANTIRISHNING AMALIY VAZIFALARI" Zamonaviy dunyoda pedagogika va psixologiya: Nazariy va amaliy izlanishlar 2022/12/15 <https://zenodo.org/record/7445514>
3. Nuritdinova X. N. KOMMUNIKATIV KOMPETENTLIKNING MOHIYATI VA UNING MUTAXASSISNI KASBIY SHAKLLANISHIDAGI O'RNI //Theoretical aspects in the formation of pedagogical sciences. - 2022. - T. 1. - №. 7. - C. 158-160.
4. S.A. Abdullayev TABIAT OB'EKLARINI ADEKVVAT MODELLASHTIRISH ASOSIDA O'QUVCHILARNING EKODIDAKTIK BILIMLARINI TAKOMILLASHTIRISH. Educational Research in Universal Sciences.

"INNOVATIVE ACHIEVEMENTS IN SCIENCE 2024"

5.S. A. Abdullayev MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI TABIAT
BILAN TANISHTIRISHNING AHAMIYATI «MODERN SCIENCE AND
RESEARCH»